

QAMASHI TUMANINING GEOLOGIK TUZILISHI VA RELYEFI

Yo‘ldashov Davronbek Arziqul o‘g‘li

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti 1-kurs magistri

Annotatsiya: Maqolada Qamashi tumanini ma‘lum geologik vaqt davomida rivojlanish tarixi, geologik hosilalarning rivojlanishi va ro‘y bergan burmalanishlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Ordovik, gertsin, gips-angidrid, kaynozoy, kontenital, gorizonta, tektonik, paleogen, assimetrik, lyoss.

Qamashi tumanining geologik tuzilishi murakkab bo‘lib, metamorfik jinslaridan tashkil topgan.

Ordovik silur va devon davrlarida bu xududda dengiz bo‘lgan. Uning oxaktosh, gil, qumtosh tarkibli hosilalari bu davrlardan keyin ro‘y bergan gertsin burmalanishi natijasida metamorflashgan.

Tumanning tog‘ va tog‘ oldi qismi yura va bo‘r davrlarining dengiz yotqiziqlaridan iborat. Chunki tog‘ tizmalari avval gertsin va so‘ng alp orogenizida burmalangan. Bunga tuman hududiga tegishli qismi yura davri iliq dengiz mahsulotlari bo‘lgan oxaktosh va gips-angidridli jins majmualaridan tashkil topganligi bunga ishoradir. Kaynozoy erasining paleogen davrida bu joylar o‘rtacha sayozliklardagi iliqroq dengiz bilan qoplangan. Chunki bunday sharoit hosilasi bo‘lgan paleogen davri Buxoro geologik asri chig‘anoqli oxaktoshlar aksariyat kichik tog‘ tizmalarining yadrosini tashkil etadi. Endilikda o‘ziga xos yemrilishga moyil va assimetrik kichik tizmalar sifatida namoyon bo‘lgan chig‘anoqli ohaktosh tog‘-qir silsilasi bu joylar relyefining xarakterli xususiyatidir.

Tumanning tog‘ oldi mintaqasi adirlar siniq-chaqiq jins qatlamlaridan tashkil topgan bo‘lib, ular neogen davri dengiz va quruqlik o‘zaro ta‘sirida jarayonining natijasida tog‘ oldi relyefining o‘ziga xos hosilasi bo‘lgan adirlar yuzasi to‘rtlamchi

davr lyossimon yotqiziqlari bilan qoplangan. Kontenintal hosilalari bo‘lmish adir zonasidagi konglomeratlarning qalinligi 100 metrgacha yetadi. Tumanning tekislik qismi to‘rtlamchi davrning turli geologik asrlarida vujudga kelgan daryo yotqiziqlari ta‘sirida tuzilgan qum vag gil toshlar bilan qoplangan. 10-15 metr qalinlikdagi bu qoplam tagida paleogen yotqiziqlari bor. Yura davriga mansub dengiz gil toshlari va qum toshlarining qatlamlari joylashgan. Qizil, ko‘k va jigarrang gil toshlar tagida o‘rtacha 800-1000 metr chuqurlikda yura davri marjonli ohaktoshlari, shuningdek ayrim joylarda gips angidrit, toshtuz qatlamlaridan iborat yotqiziqalar joylashgan, xususan gorizontallarni tashkil etuvchi bu jinslarning majmualari qo‘ng‘ir tog‘ kabi qoldiq tog‘larining tektonik tuzilmalari yer yuzasiga yorib chiqqan burmalaridan ko‘rinadi.

Tuman relyefi g‘arbdan sharqqa va Qashqadaryo o‘zanidan janubiy shimolga tomon asta-sekin ko‘tarilib boradi. Bu hududning g‘arbiy qismi relyefi tekisliklardan iborat bo‘lib, umumiy maydonining 1/4 qismini Qarshi dashtlari egallagan. Tuman relyefi sharqqa va janubga tomon ko‘tarila borib tekisliklar-adirlar, so‘ngra past va balandroq tog‘lar bilan almashinadi. Hisor tizmasining janubi-g‘arbiy tarmoqlaridan bo‘lgan Chaqchar tog‘i eng baland tog‘ bo‘lib, katta Xuroson, katta Xarsang cho‘qqisining dengiz sathidan balandligi 3749 metrni tashkil qiladi va u Qashqadaryo havzasini Surxondaryo havzasidan ajratib turadi.

Ma‘lumki, tuman yer yuzasining hozirgi qiyofasi geologik taraqqiyot bosqichlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Ana shu bog‘liqlikni hamda hozirgi relyef hosil qiluvchi jarayonlarning xususiyatlarini e‘tiborga olgan holda tuman hududida uchta relyef mintaqasini ajratish mumkin .

1. Tekislik relyefi mintaqasi
2. Tog‘ oldi yoki adir relyefi mintaqasi
3. Tog‘ burmali relyefi mintaqasi

Tekslik relyefi tuman hududining katta qismini egallaydi. U Qarshi cho‘llariga tutash qismida va Yakkabog‘ tumanini chegarasigacha davom etadi. Qamashi tumanining tekislik hududini ikki qismga ajratadi.

1. To‘lqinsimon yassi tekisliklardan tashkil topgan Qashqadaryo o‘ng sohili tekisliklari.

2. To‘lqinsimon yassi va qiya tekisliklardan tashkil topgan Qashqadaryo chap sohili tekisliklari.

Bu tekisliklar relyefi tumanning tog‘ va tog‘oldi mintaqalaridan tashqari, hamma joyda keng tarqalgan bo‘lib, janubda Hisor tog‘lari tomon ko‘tarilib, to‘lqinsimon qiya tekisliklar relyefi bilan almashinadi. Tog‘oldi adirlaridan boshlanadigan ko‘pchilik soylarning quyi oqimidagi yoyilma konuslar to‘lqinsimon o‘rkachli tekisliklarni hosil qiladi. Ayni xildagi relyef G‘uzor-Qamashi oralig‘ida juda aniq namoyon bo‘lgan. Bu yerlarni 40-60 metr qalinlikdagi to‘rtlamchi davr lyoss yotqiziqlaridan tashkil topgan qirlarda eroziyaning kuchli rivojlanganligini kuzatish mumkin.

Yuqorida takidlangan tekisliklarning janubida ya‘ni Hisor tog‘ tizmalarining shimoliy etaklarida adir mintaqasi yotadi.

Tog‘oldi qiya tekisliklari hisoblangan adirlar shimoldan janubga tomon 600-1200 metr balandliklargacha ko‘tarilib boradi. Bu adirlar (8x18 km) Chaqchar tizmalariga tutashib ketadi. Langar, Yakkabog‘ daryo havzalarini ishg‘ol qiluvchi va anchagina keng maydonlarni egallab yotgan tuman, adir mintaqasi tog‘ va tekislik oralig‘ida yaqqol ajratib turadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qashqadaryo viloyati geografiyasi. Qarshi-1994.
2. Qamashi tumani pasporti. 2017-2019.
3. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi 2008
4. Qashqadaryo viloyati O‘lkashunoslik atlas